

DOGMATİK ZİHNİN BAZI ÖZELLİKLERİ

*İbrahim GÜRSES**

ÖZET

Bu makalede, bir kişilik özelliği olarak dogmatik zihnin bazı özellikleri ve bunun din ile ilişkisi anlatılmaktadır. Dogmatizm, dini ve politik sistemlerle alakalı bir kişilik özelliğidir. Dogmatikler boyun eğmez, uzlaşmaz ve sert bir stile sahiptirler. Belirli bir düşünce veya inanç sistemine körü körüne bağlanırlar. Yeni girdilerin zorlayıcılığına rağmen yenilikleri kabul etmekte güçlük çekerler. Bu nedenle onlar bir anti entelektüeldir. Dogmatik kişilerin aynı zamanda dindar olduğuna inanılsa da, yapılan bazı araştırmalarda dindarlık-dogmatizm ilişkisinin negatif olduğu tespit edilmiştir.

SUMMARY

In this article, we studied some traits of dogmatic persons.

1. Giriş

Dogmatizmi bir tür *dar kafalılık* veya kafanın yeni fikirlere kapalı olması şeklinde tanımlayan Rokeach (1960), bu durumun, yani dar kafalılığın genel bir kişilik özelliği olduğunu ve bunun yeni bilişsel (cognitive) sistemler meydana getirme, problem çözme, sertlik-katılık (rigidity), dini ve politik sistemlerle alakalı olduğunu ileri sürmüştür. Bu ve benzeri hipotezleri test etmek için de bir

* Dr. ; U.Ü.İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı

Dogmatizm Ölçeği (Dogmatism Scale) geliştirmiştir¹. Dogmatizm, otoritelerce ileri sürülen düşünce ve ilkeleri kanıt aramaksızın, incelemeksizin ve eleştirmeksizin bilgi sayan anlayıştır. Temelde skolastik gelenekten beslenen ve günümüzde değişme ve gelişmeyi yadsıyan öğretiler bu ad altında anılır. Dogmatizm, ayrıca, bir düşünce, bir iddia ya da bir kurama ilişkin bir incelemeyi reddetme ve düşünce, iddia ya da kuramın, her tür eleştiri ve sorgulamadan bağımsız olarak, otorite temeli üzerinde doğru olduğunu ileri sürme tavrına karşılık gelir. Dinî otorite ve inanç tarafından yaratılmış olan entellektüel sistemler bu anlamda dogmatizmin en belirgin örnekleridir. Ancak "iman" ile dogmatizmi birbirinden ayırmak gerekir. İman, belki deneysel olarak kanıtlanamayacak olanı kabul etmek iken, dogmatizm herhangi bir otoriteye bağlanan bir veriyi kanıtlanmış olarak kabul etmek demektir. Örneğin ortaçağ skolastiğinde herhangi bir sözü Aristoteles'in söylemiş olduğunu kanıtlamak, o sözün doğruluğunu kanıtlamak demektir. Herhangi bir sistemde değişmez formüller düşlemek, bir düşüncenin tartışmasız kabulünü istemek, bilginin bağımsızlığını göz önüne almaksızın her zaman ve her yerde geçerli mutlak bilgiler olduğunu ileri sürmek dogmatizmdir. Bu biraz da pejoratif bir anlamı çağırır².

Dogmatizm, değişik türden yeni bilişsel sistemlere (cognitive system) karşı yetersizlik ve zihinsel kapalılık (closed-mindedness) fikriyle alakalı bir kavramdır. Dogmatikler problem çözmede ve düşüncede boyun eğmezler ve sert bir sitle sahip görünürler; inançlara itiraz edilmesini kabul edemezler; belirsizlik karşısında düşük toleranslı; toplumsal etkilere karşı yüksek hassasiyete sahiptirler ve geleneklere karşı yüksek uymacılık gösterirler. Aslında dogmatizm entellektüel kanaat ve eğilimle negatif bir ilişkiye sahiptir. Onun için dogmatik bir anti-entellektüeldir. O, zaten bilmek istediğinde hep "bilir". Bilgi, onun ego-savunma eğilimi (ego-defensive orientation) için bir tehlikedir ve bunun için de reddedilir. Bilgi, dogmatik inancı veya kanaati desteklediği oranda gereklidir. Aslında onun bilmek istediği tek şey bir inançtır. Bu nedenle dogmatizmin esası "inanç ve bilgi" arasındaki temel kargaşadır³.

¹ ROKEACH, The Open and Closed Mind, Basic Book, New York 1970, s. 73-82

² Bkz. HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst. 1982, 6. Basım, s. 185; CEVİZCİ, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Ekin Yay., Ankara, 1996, s. 152; AKARSU, Bedi, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Savaş Yay., Ankara 1984, 3. Baskı, s. 42

³ Bkz. HARRE, Rom and LAMB, Roger, The Dictionary of Personality and Social Psychology, The MIT Press, Cambridge 1986, s. 79, 80

Dogmatik, genel olarak, belli bir takım ilkeleri, tezleri, düşünce, kuram ve ideolojileri mutlak olarak doğru ve her zaman geçerli kabul eder. Görüşlerini kesin ve tartışmaya yer vermez bir biçimde öne sürer. Bir görüş ya da öğretiyi mutlak bir kendine güven ve otoriteyle iddia ederken başka insanların görüşlerine en küçük bir değer vermez. Bu açıdan dogmatik kişi, hoşgörüsüz, dar kafalı, eleştiri ve kuşkuya tahammülsüz biridir⁴. Dogmatik davranışa geçtiğinde, kesin ve iyice izah edilmiş roller, katı ve değişmez ölçüler ister. Dogmatik davranışta roller kesin ve iyice belirlenmiş olduğu gibi ölçüler de katı ve değişmezdir. Burada, bütünüyle itaat etme ve boyun eğme talepleri iki reaksiyondan birine sebep olabilir: Ya şahsi problemlerin getirdiği bir isyana ya da çocukluktaki aşırı itaatin içinde gizlice gelişmiş olan saldırganlık ve düşmanlık düşüncelerinin uyandırdığı anksiyeteye⁵.

Rokeach'e göre dar kafalılığı veya kafanın yeni fikirlere kapalı olmasını şu hususlar karakterize etmektedir: Farklı inançların ve çelişik bilgilerin anında reddedilmesi ve bu bilgilerin özümsemesinde zorluk çekilmesi; belirsizlik karşısında son derece düşük hoşgörü; müphem veya bir kaç manalı bir stüasyonla karşılaşıldığında bir tek müşahhas tefsir üzerinde durulması; dogmatiklik düzeyi yükseldikçe hayata karşı daha paranoid bir bakış ve kendini daha az kabul etme eğilimi⁶.

Dogmatizm yalnızca ferdi psikoloji ile alakalı değildir. Bir sistem, bir öğreti, bilimsel bir yaklaşım da dogmatik olabilir. İster fert isterse toplum düzeyinde ele alınsın, her insanın ve insan topluluğunun gerçeklik üzerine bazı ortak önkabülleri bulunur. Dünyanın karakterine ilişkin *sıradan* önkabüller çoğu kez bize yarar sağlarlar. Kalıcı bir bilince ulaşmaya çalıştıkça gerçekliğin niteliği hakkında sürekli olarak fikirler öne süreriz. Fakat önkabüllere dayalı olarak kurduğumuz dünya tutucudur. Kabullerimizi değiştirmemiz, yeni kanıtların zorlayıcılığına rağmen güçtür. Yeni girdilere karşı gösterdiğimiz tutuculuk ve karşı koyma, kişisel bilincimizde bir kalıcılık düzeyine ulaşmak uğruna ödediğimiz bedeldir. Fizikçiler,

⁴ CEVİZCİ, a.g.e., s. 152

⁵ COSTELLO, Timothy W., and COSTELLO, Joseph T., *Abnormal Psychology*, Harper Collins, New York 1992, 2. Baskı, s. 129

⁶ Bkz. ROKEACH, *The Open and Closed Mind*, s. 17-23; KRECH ve ark., *Cemiyet İçinde Fert*, (Çev. Mümtaz Turhan), MEB. İst. 1983, c.I., s. 75, 76; MILBURN, Michael A., *Sosyal Psikolojik Açıdan Kamuoyu ve Siyaset*, (çev. Ali Dönmez, Veli Duyan), ed. Ali Dönmez, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 93

matematikçiler, psikologlar ve diğerlerinin oluşturduğu bilimsel toplulukların her biri, Thomas Khun'un paradigma olarak adlandırdığı ek bir örtük önkabuller dizisine sahiptir. Paradigma nelerin mümkün ve kabuledilebilir olduğuna karar verir⁷. Bu hakim iklim, yeni fikirleri boğar, insanları belirli bir takım imkanları kabul etmekten alıkoyma ve değişmeye direnir⁸. Bir sistem, bir eser veya bir şahıs *bu böyledir* formunda karşımıza çıktığı sürece bir dogmatik niteliğini taşır ve bu demektir ki, onun karşısında başka dogmatikler yer alabilir⁹.

Dogmatizm bazen bireysel bilincin inşasına ya da bir sistemin kendini korumasına yönelik iş görebilir. Mevcut yapıyı korumaya yönelik olunca dogmatik düşünce kaçınılmaz gibi görünmektedir¹⁰. Fakat bizim burada vurgulamaya çalıştığımız, bir tür "kişisel dogmatizm", yani kapalı bir zihni muhtevayı, nesneye sert bir tarzda bakma eğilimini ve yeni bilgilere veya yeniliklere karşı kapalılığı¹¹ ifade etmektedir. Bu insan (dogmatik), yeni bir durumla karşılaştığında onu özümseyemez, kavrayamaz; yeni bir durumun neler getirebileceğini kestirebilecek öngörüsü olmadığı için belirsizliğe tahammül edemez ve hemen mevcut yapıyı korumaya yönelir ve kendi üstüne kapanır. Ulaştığı bilinç düzeyini en mükemmel olarak görür ya da öteki bilinçlerin, kendi bilinci gibi olası bilinçlerden biri olduğunu, bilincin kişisel bir inşa olduğunu keşfedemez. Kendi kognisyonlarına dört elle sarılır. Evrenin değişen olduğunu, onu bu değişim içinde anlamak gerektiğini anlamak istemez. Bu tavır kişinin diğerleriyle uyumunu bozar ve onlardan uzaklaştırır. Dogmatik artık, bir tür *inanç otizmi* yaşamaya başlar. İnanışlar ve fikirler -onlar için- kendi içlerindeki kuşkuları gömmeye yarayan derin bir kuyu gibi iş görmeye başlar. Onun adı artık dar kafalı, yobaz ya da bağınazdır.

Belirli bir düşünce ya da inanç sistemine körü körüne bağlanan ve bunun dışında hiçbir düşünceyi dinlemeyen yobaz kişi, hem cahil hem de okumuş olabilir. Cahil yobaz, kendi ailesinden ve çevresinden gelen inanışları hiçbir eleştiriden geçirmeden kabul eder ve

⁷ Bkz. KUHN, Thomas S. Bilimsel Devrimlerin Yapısı, (çev. Nilüfer Kuyaş), Alan Yay., İst. 1995, 4. Baskı, s. 179-185; bkz. ORNSTEIN, Robert E., Yeni Bir Psikoloji, (çev. Erol Göka-Feray Işık), İnsan Yay., İst. 1992, 2. Baskı, s. 17

⁸ HYMAN, Ray, Psikolojik Araştırmanın Niteliği, (çev. Yılmaz Özakpınar), Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1990, s. 28, 29

⁹ ROTHACKER, Erich, Tarihselcilik Sorunu, (çev. Doğan Özlem), Gündoğan Yay., Ankara, 1995, 2. basım, s. 26, 28, 29

¹⁰ Bkz. Age., s. 35

¹¹ GOLDSTEIN, Jeffrey, Social Psychology, Academic Press, London 1980, s. 356

başkalarına da kabul ettirmeye çalışır. Okumuş yobaz, belirli bir düşünüş biçimini, ideolojiyi eleştirisiz kabul eder ve onun ötesinde hiçbir düşünceyle ilgilenmez. Bunlar "tek yol"culardır. Bunun temelinde eleştirel düşüncenin eksikliği yatar. Yalnız bu pasif bir eksiklik değildir. Yani, bilmemenin ötesinde, öğrenmemek ve düşünmemek için son derece saldırgan bir direnme vardır¹². Onun için yeni şeyler bilmeye gerek yoktur. Çünkü yobaz bildiğini tam bildiğine inanır. Üzerinde bilinç dışı güçlerin bulunabileceğini akıl edemez, kabul edemez. Bilincimize tümüyle egemen olduğumuzu sanmanın sonuçlarından biri de, kesin, şaşmaz, bir daha sorgulanmayacak bilgilerin olduğuna inançtır. Yobaz kendi inancının, bu anlamda tam bilincine sahip olduğunu sanır. Zeminini tümüyle biliyordur. Kendisi bilmesede, güvendiği otoriteler biliyordur¹³.

Aslında böyle bir düşünce tarzı yaş, cinsiyet, ırk, tahsil, siyasi eğilim v.s. gözetmeksizin herkeste olabilir. Nitekim Kağıtçıbaşı'nın bildirdiğine göre Prothro ve Melikian (1953) Ortadoğulu öğrencilerin Amerikalılara oranla daha açık fikirli olduklarını tespit etmiştir. Ayrıca sol görüşte de sağ görüşte olduğu gibi olaylara dogmatik bir yaklaşım tarzı görülebilir¹⁴.

Dar kafalılık, bir ferdin kendi inançlarına ne kadar gözü kapalı ve ne kadar katı (rigid) bağlandığı, hoşgörü ve esneklikten ne kadar yoksun olduğu anlamına gelir. O, hakikatin ve tüm gerçekliğin yegane sahibidir. Halbuki "kendi fikir ve inanışlarımızın dışında da hakikatin var olduğunu kabul etmemiz gerekir¹⁵".

2. Dogmatizm-Din İlişkisi

Bir dine inanmanın kusurlu ve yetersiz bir kişilik bütünleşmesine yol açtığını ileri sürenler olmuştur. Bu olumsuz

¹² CÜCELOĞLU, Doğan, Yetişkin Çocuklar, Sistem Yay., İst. 1994, s. 41

¹³ İNAM, Ahmet, "Yobaz Yaratan Dünyayı Anlamaya Doğru", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Temmuz 98, sy.3, s. 40

¹⁴ KAĞITÇIBAŞI, Gençlerin Tutumlar Kültürlerarası Bir Karşılaştırma, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s. 14, 16; MILBURN, Michael, Sosyal Psikolojik Açından Kamuoyu ve Siyaset, (Çev. Ali Dönmez, Veli Duyan), İmge Kitabevi, Ankara 1998 s. 98

¹⁵ RICHOEUR, Paul, "Interviews de L'été Reportage avec Paul Ricoeur", L'express, No: 2455, Temmuz 98, s. 10

yaklaşım içerisinde dinin dogmatik, otoriteye bağımlı, ön yargılı ve müsamahasız tipte kişiliklere yol açtığı görüşleri yer almaktadır¹⁶.

Argyle ve Hallahmi (1975) birlikte yürüttükleri bir çalışmada, Katoliklerin dogmatizm sonuçlarını diğerlerine oranla çok daha yüksek bulmuşlardır. Katolik Kilisesi, inançların yukarıdan aşağıya doğru, nesilden nesile devredildiği hiyerarşik bir organizasyondur. Öyle görünüyor ki, bu otoriteler tarafından geleneksel fikirleri kabul etmeyi öğrenen ve öğreten insanlar için yenilik, özgürlük ve yeni fikirler hoş değildir. Yeni bilimsel fikirleri ve araştırmaları savunan yenilikçilerin bulunması da muhtemelen az olacaktır¹⁷.

Benzer sonuçlara Rokeach (1960) de ulaşmıştır. O'na göre de, Katolikler Protestanlardan Protestanlar da inançsızlardan daha dogmatiktirler¹⁸. Bu sonuçlara göre dindarlık ile dogmatizm arasında pozitif bir ilişkinin olduğu gözle çarpılmaktadır.

Dogmatizm ve dindarlık arasındaki bu pozitif ilişkiyi tespit eden çalışmalara karşıt olarak, Friedrichs (1959), Morton ve Nichols (1962), yaptıkları çalışmalarda kolej öğrencilerini istedikleri boyutta hoşgörülü ve açık görüşlü bulmasalar da, dindar öğrencileri önceki çalışmalarda rastlanan tarzda dogmatik de bulmadılar¹⁹.

Aslına bakılırsa, dinî bir çerçevede içinde, ilahî bir otoriteye dayanan ve bir kez iman edildikten sonra inkar etmenin sapıklık olarak değerlendirildiği bir temel esaslar (nass) manzumesi din(ler)in içinde mevcuttur. İnkâr edilemez bir tek Tanrı inancı ve belli iman esasları bir dogma ise bu bir dogmadır. Lord Nortbourne'nun dediği gibi; her din bir zahiri, dogmatik (bu dogmatik, tanımını yapageldiğimiz olumsuz bir kişiliği niteleyen karakter değil; nassa ait olan şeydir) ve ahlakî yöne, bir de batınî, metafizik ve mistik yöne sahiptir²⁰. Dogma, bir Tanrı-insan problemini içermektedir ve bu problem neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Bilimsel kuram, kısa

¹⁶ HÖKELEKLİ, Din Psikolojisi, T.D.V. Yay., Ankara 1993, s. 190; Bkz. YILDIRIM, Bilimsel Düşünme Yöntemi, BilgiYay., Ankara 1997 s. 211

¹⁷ ARGYLE, Michel and HALLAHMÎ, Benjamin Beit, The Social Psychology of Religion, Routledge, Boston 1975s. 91

¹⁸ ROKEACH, The Open and Closed Mind, s. 110

¹⁹ SANUA, V.D., "Religion, Mental Health and Personality", Current Perspectives in the Psychology of Religion, ed. Nevton Malony, s. 182

²⁰ NORTBOURNE, Lord, Modern Dünyada Din, (çev. Şahabettin Yalçın), İnsan Yay., İst. 1995, s. 18

bir zaman sonunda bir başkası tarafından iptal edilirken, dogma yüzyıllar boyunca süregelmektedir²¹.

Dogmatizmin, insanın kişisel düşünce ve eğilimleri gibi beşerî meselelere tatbik edilmesi elbette savunulacak bir şey değildir; fakat din söz konusu olunca durum oldukça farklı bir hal alır. Hakikatin daha yüksek yönleri söz konusu olduğunda, kaçınılmaz olarak dogmatik olunacaktır. Dogma herkes için geçerli olan dinin zorunlu bir özelliğidir; zira büyük bir kesim mahiyet itibariyle başka herhangi bir biçimdeki daha derin doktrinel hakikatleri kavrayamaz²².

Fakat tarih boyunca insanlık -yanlış veya doğru- dine alabildiğince şekiller ve ritüeller kazandırmada çok çaba harcamıştır ki din, herkese her zaman her şeyden daha değerli görünsün ve herkes dine karşı hep en büyük saygıyı gösterebilir. Spinoza'ya göre bunu en iyi Türkler başarmıştır. Zira onlar sadece din hakkında konuşmayı bile günah saymaktadırlar²³. Din konusunda dar kafalılık, elbette bir dinin ya da bir milletin temel karakteri olarak değerlendirilemez. Ancak Spinoza'nın Türklerle ilgili söylediklerinin yanında, "dini işlevinden uzaklaştırarak, eleştiri ve tartışmaya kapalı, tüm doğruları kapsayan teokratik bir dizge olarak dayatan hristiyan anlayışını²⁴", yine "yahudilerin uzlaşmaz dar kafasını herkes bilir²⁵". Bu nedenle dar kafalılığa hemen hemen her ortamda rastlamak mümkündür. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, dar kafalılık ve taassup olarak kendini gösteren dogmatizm, din ile ilişkisi bakımından ele alındığında, dogmatik (katı, sert, yeniliklere kapalı) bir dindarlıktan söz edilebilir. Fakat bunu doğrudan dine bağlamak yerine dindarın çevresel ve kültürel ortamına atfetmek gerekmektedir. Bu durum, bir dine inanmaktan değil, katı din kurallarına göre şekillenmiş bir din eğitiminin, yetişme tarzından, sosyal ve psikolojik etkilerden kaynaklanmaktadır. Zira yapılan araştırmalarda²⁶ dine karşı olumsuz tavrı olanların, dindarlardan daha dogmatik oldukları tespit edilmiştir. Bu da göstermektedir ki, dogmatizm din dışı ortamlarda da serpilip gelişebilmektedir.

²¹ JUNG, C. G., Psikoloji ve Din, (çev. Cengiz Şişman), İnsan Yay., İstanbul (tarihsiz), s. 72

²² NORTBOURNE, Age., s. 15

²³ SPINOZA, "Tractatus Teologico-Politicus", (çev. Ali İrgat), Felsefe Tartışmaları, 18. Kitap, İst 1995, s. 116

²⁴ Bkz. YILDIRIM, Bilimsel Düşünme Yöntemi, s. 210

²⁵ HUME, David, Din Üstüne, (çev. Mete Tuncay), İmge Yay., Ankara 1995, 3. Basım, s. 66

²⁶ GÜRSES, İbrahim, Kölelik ve Özgürlük Arasında Din, Arasta Yay., Bursa 2001, s.116

İslâm dininin taassup sahibi, yeniliğe kapalı ve inançlarında sert tabiatlı insanlar meydana getirdiği iddia edilmektedir. Hatta, dini statüko ile tanımlamak ve değişimi din dışı saymak müslümanlara sıkı sıkıya bağlı bir özellik olarak tanıtılmıştır. Halbuki diğer dinlere göre değişime daha fazla uyum gösteren dinin İslâm olduğu iddia edilebilir (Bu iddiayı ispatlamak bu makalenin öncelikli konusu da değildir). Kur'an'ın mesajı, insanın aklî melekelerine hitap eder. O, insanları bilgiyi aramaya yöneltir. Kur'an, evren ve dünyanın yaratılışı ile ilgili daha sonra bilimsel keşiflerle tartışmaya giren hiçbir dogmatik hesap içermez. Hatta siyasi alanda, İslâm'ın adil hükümeti ve faaliyeti kutsaması muhafazakârlıktan çok, inkılapçılığa destek vermesindedir²⁷ denilebilir.

Tarihî açıdan bakıldığında İslâm bilginleri, Hristiyan ve Yahudi bilim adamlarıyla dinî, hukuksal, doğabilimsel vs. konuları büyük bir özgürlük içinde tartışmışlardır. Hristiyan Avrupa'nın kilise dogmalarına kuşkuyla bakmaya cesaret edebilen ve bu kuşku sonucunda dogmalarını sarsabilecek incelemeler yapmaya kalkışanların amansızca kovulup cezalandırıldıkları dönemlerde, İslâm imparatorluğu, düşünce özgürlüğünün ve kültürün en üst düzeylerine ulaşabilmiş olmanın mutluluğunu yaşamıştır²⁸. "Bağnazlık ve fanatizm", Muhammedîlikle ilgili geleneksel dilde sıfat olarak bile 17. yüzyıla kadar görülmemiş yeni bir sözcüktür. Avrupalı'lar önce Sarazenler'in sonra da Türklerin zalimliğinden yakınmışlarsa da, bu özellik genel olarak dinlerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak gösterilmemişti; tam tersine pek çok Hristiyan gözlemci onlardaki hoşgörüyü dile getirmiştir²⁹.

3. SONUÇ

Bir dinin, diğerlerine oranla daha az dogmatik veya daha hoşgörülü ya da daha açık fikirli ve akılcı esaslara sahip olduğuna dair çeşitli referansları bulmak mümkündür. Özellikle İslâm söz konusu olunca bu çok daha böyledir. Hatta Kur'an, kafirlerin, müşriklerin

²⁷ ÇAVDARÎ, Muhammed Ekrem ve BERDINE, Micheal D., "İslâmî Diriliş ve Batılı Tepki", İslamî Sosyal Bilimler Dergisi, c. 3, sy 1, s. 139

²⁸ BEBEL, Auguste, Hz. Muhammed ve Arap Kültürü, (çev. Veysel Aytaman), Alan Yay., İst. 1997, 2. Baskı, s. 30

²⁹ HENTCH, Theierry, Hayalî Doğu Batının Akdenizli Droğuya Bakışı, (Çev. Aysel Bora), Metis Yay., İst. 1996, s. 141

dogmatik kafasına ve onların kendi inançlarına hapsolmuş, yeniliğe kapalı, sert ve esneklikten uzak yapılarına dikkat çeker: "*Gerçekten kafirleri uyarsan da uyarmasan da aynıdır. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerinde de bir perde vardır*" (Bakara, 2/6, 7). Semantik açıdan bakıldığında, bu ayette geçen aynılık, müsavilik (sevâün) bir değişmezliği, taassubu, yeni girdilerin gücüne rağmen bir tür zihinsel kapalılığı (closed mindedness) ve sertliği göstermektedir.

Tarihsel veya literal bir "okuma" tarzıyla bakıldığında İslâm'ın yeniliklere açık olduğu ve hiçbir türden yobazlığa ve dar kafalılığa izin vermediği görülecektir. Ancak özellikle 19. yüzyıl ile başlayan değişim sürecinde değişimi sağlayacak ictihadî hareketliliğin olmadığı,* ümmetin değişim karşısında bir tür "kendine tutunma" eylemi olarak tarihi ve geleneği kutsallaştırdığı, tarihî kültür kodlarının akîdeleştirildiği ve bunun da bir tür "kültürel otizm" ile sonuçlandığı görülebilmektedir. Bu durumu Mehmet S. Aydın şöyle dile getiriyor: Bizim en büyük sıkıntımız şu; hayatın belli bir döneminden sonra dini biraz da kutsallığına inandığımız için, yüksek bir yerde tutmuşuz, hayatın içine gelip hayatla cedelleşmesini önlemişiz. İslâmî çözümlerin önünü tıkamışız. İctihad kapılarının kapandığına kadar götürmüşüz işi. Bunun biraz daha ötesinde vahyedilmiş Kur'an'ın yanbaşıda tarih de kısmen normatifleştirilmiş, gelenek kutsallaştırılmış ve Kur'an'ın eleştire eleştire yıktığı "atalarımızdan böyle gördük" anlayışı yeniden kural koyucu yanıyla ortaya çıkmıştır. Artık yeni şeylere tahammülümüz kalmadı. Siyasette de, ekonomide de, yönetimde de aynı problemler var. Başlık din olunca bu daha da fazla göze batmaktadır³⁰.

Otoriteryen/dogmatik (körü körüne itaat eden) bireylerin özelliklerinden biri de, "bir ilkenin özüne değil sözüne sadık kalmak (literalness)³¹" tır. Bu bireyler, bir görüş veya öğretiyi mutlak kabul ettiklerinden, hukukî ya da dinî bir metni olduğu gibi kabul etme eğilimindedirler. Yeni yorumlar ve yeni yaklaşımlar bilişsel sistem için tehlikeli sayıldığından hemen reddedilir. Bu durum, Kur'an'ın arkasındaki manayı görmezlikten gelmemize neden olacağından, sosyo-ekonomik, bilimsel ve ahlakî gelişmeyi

* Dogmatizmin ve taassubun tarihsel ve sosyo-kültürel nedenleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. ULUDAĞ, Süleyman, İnanmış Aydının Problemleri, Yayına haz. Mayaş Yayınevi, Mayaş Yay., Ankara 1983, s. 119-128

³⁰ AYDIN, Mehmet S., Zaman Gazetesi, 16 Mart 1998, s. 14

³¹ KAĞITÇIBAŞI, Gençlerin Tutumları, s. 12

durađanlařtırmaktadır³². Bir kısım dindarların dinî metinleri "literal okuma" tavrı, sosyal gelişme ve değişme konusunda psikolojik bir engel olarak değerlendirilebilir.

Kişisel ve toplumsal hayatta, basmakalıpların (klişe) ve dar kafalılığın oluşmasını önleyen en önemli şey, ictihad edebilme kapasitesidir. Bu kapasite günümüz müslümanında mevcuttur. Zira İslâmî anlayışta "ictihad kapısı" hiçbir zaman resmen kapanmamıştır³³. Bu kapı sanki kapanmış gibi zihinsel devinimden uzak olmak, din adına dogmatizmi doğurabilir.

³² Bkz. TAŞTAN, Osman, "İslâm Hukukunda Kur'an", 1. Kur'an Sempozyumu, Yay., haz. M. Akif Ersin ve ark., Bilgi Vakfı Yay., Ank. 1994, s. 315-323

³³ FAZLURRAHMAN, Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu, (çev. Salih Akdemir), Ankara Okulu Yay., Ank. 1995, s. 155; FAZLURRAHMAN, İslâm, (çev. Mehmet Dađ-Mehmet Aydın), Selçuk Yay., Ankara, 2. Baskı, s. 300; ÇAVDARÎ ve BERDİNE, İslâmî Diriliş ve ..., s. 129